

A szlovákiai magyar irodalom és a posztmodern fordulat

A szlovákiai magyar irodalom terminusa, amely 1918–1920 óta használatos, és a Csehszlovákiában, majd Szlovákiában magyar nyelven íródó irodalomra utal, már születése óta viták közepontjába került. Az irodalomtörténészek, irodalomkritikusok véleménye általában két fő csoportba osztható. A kifejezés használatát preferálók szerint a szlovákiai magyar irodalom olyan sajátos, specifikus irodalom, amely a magyar és a szlovák irodalom teljesítményeiből egyaránt profitál, és az interkulturalitás jellemzi. Olyan kisebbségi irodalomról van szó, amely egyúttal a szlovákiai magyar identitásnak, illetve a szlovákiai magyarok nemzeti és kisebbségi sorskérdéseinek ad teret, s egyúttal a nyelv által fenntartja a szlovákiai magyar kultúrát. A terminus használatát megkérdőjelezők szerint viszont a „szlovákiai magyar” irodalom nyelve a magyar köznyelv, s ezért a „szlovákiai magyar” jelzős szerkezet pusztán földrajzi értelemben használható. Eszerint a szlovákiai magyar irodalomba tartozó alkotások sokszínűek, s nem mutatható ki semmilyen közös speciális vonás bennük. Ráadásul a provincializmust erősíti, ha leválasztjuk a magyar irodalom egészéről.

Az 1948–1989 közötti időszakban, a kommunista diktatúra viszonyai között a nemzetiségi kultúrpolitikára a homogenizáció volt jellemző. A szlovákiai magyar irodalomnak egyetlen, államilag vezérelt könyvkiadója volt (a Madách Kiadó), egyetlen irodalmi folyóirata (1958-tól az *Irodalmi Szemle*), s egyetlen uralkodó irodalmi stílust preferált a kulturális politika – a szocialista realizmust. Nem véletlen, hogy az európai irodalmi folyamatoktól mesterségesen elzárt szlovákiai magyar irodalomból nagyon kevés olyan alkotó említhető, akinek művei szinkronban vannak a modern irodalmi fejleményekkel, illetve bele tudtak szólni a magyar irodalom folyamataiba. Logikus következménye ennek az állapotnak az, hogy az irodalomtörténetekben az egyéni teljesítmények helyett gyakran nemzedékek és antológiák mentén tárgyalják ezt a korszakot. Legismertebbek a *Fiatal szlovákiai magyar költők* (1958) antológiában megjelenő „nyolcak” nemzedéke (Tózsér Árpád, Cselényi László), az *Egyszemű éjszaka* (1970) nyomán az „egyszeműsök” (Tóth László, Varga Imre), *A fekete szél* (1972), valamint a *Próbaút* (1986), amely az Iródia-nemzedék, tehát az „iródiasok” vagy „próba-utasok” antológiája (Hizsnay Zoltán, Talamon Alfonz, Farnbauer Gábor, Juhász R. József).

Ezt a visszafojtott, lehetőségek nélküli helyzetet két irányból érte támadás a nyolcvanas évek folyamán. Egyrészt az 1989-es politikai változások, a „báronyos forradalmat” követő rendszerváltás felől, amely nyomán Csehszlovákia, illetve 1993-tól az önálló Szlovákia a demokratikus világba került. Megszűnt a cenzúra, a szabad folyóirat- és könyvkiadás következtében kiadók, könyvek, folyóiratok tömege jelent meg – s ezáltal felbomlott a kisebbségi, nemzetiségi irodalom homogenitása is. A kilencvenes évektől kezdődően a Madách, később Madách-Posonium Kiadó mellett már jelentősnek számított a Kalligram, a Lilium Aurum, a NAP Kiadó és az AB-ART. Az *Irodalmi Szemle* mellett további irodalmi folyóiratok jelentek meg, mint a *Kalligram*, a *Szörös Kő*, később az irodalomelméleti *Partitúra*, majd pedig az *Opus*. A nagy számban megjelenő könyvek újra felszínre hozták a szlovákiai magyar irodalom történetét végigkísérő kérdést: a dilettantizmus és provincializmus problémáját.

Sokkal bonyolultabb azonban a szépirodalomban végbemenő változásfolyamatok megfigyelése. A magyar irodalomtörténet-írásban ma már általánossá vált az a vélemény, amely szerint a 70-es években olyan paradigmaváltás történt az irodalomban, amelyre a posztmodern (próza)fordulat terminus látszik a legmegfelelőbbnek. Az 1970-es években Mészöly Miklós és Esterházy Péter, később Nádas Péter, Krasznahorkai László, Lengyel Péter, Garaczi László prózájában, illetve Tandori Dezső, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre és Kovács András Ferenc költészetében végbemenő változás alapvető jelentőséggel bírt a magyar irodalom egésze számára. Az avantgarde-ra jellemző hagyománytalanságot, lázadást és az örökös újítás kényszerét az a posztmodern tapasztalat váltotta fel, amely szerint minden irodalmi szöveg örököse az irodalmi hagyománynak, éppen ezért a posztmodern írók tudatosan építettek be szövegeikbe idézeteket (intertextualitás) – Esterházy Péter nem egy műve idézetek mozaikjából épül fel (*Függő, Harmonia caelestis*). A posztmodern magyar irodalomra emellett jellemző a paródia, az irónia és a nyelvi humor felhasználása (Parti Nagy Lajos), a töredékes nyelvi formák kedvelése (Kukorelly Endre), a populáris és elit irodalmi nyelvek és műfajok keverése (Parti Nagy Lajos: *Sárbogárdi Jolán: A test angyala*), az álnevek és maszkok felhasználása (Kovács András Ferenc – Jack Cole, Lázáry René Sándor, Alekszej Asztrov, Kavafisz...). A posztmodern szöveg gyakran utal a megírás folyamatára, arra, hogy pusztán fikcióról van szó, belekomponálva a műbe a megírás körülményeit (metafikció), valamint jellegzetes-

sége az ugrálás, határátlépés a fikció és a valóság szintjei között (metalepszis).

A posztmodern irodalomnak az irodalmi önértést átalakító hatása olyan mértékű volt, hogy már a 80-as évektől kezdődően a kánon formáját vette föl néhány irodalomtörténész és teoretikus munkásságának köszönhetően (Balassa Péter, Kulcsár Szabó Ernő), és többé-kevésbé a posztmodern irodalomnak ez a kánonja határozza meg ma is a szépirodalomról való gondolkodás kereteit.

A szlovákiai magyar irodalom alkotói közül főként Grendel Lajos művei vették ki részüket a posztmodern fordulatból, főként első trilógiája – *Éleslövészet* (1981), *Galeri* (1982), *Áttételek* (1985) – részesült abban a kanonikus műveknek kijáró figyelemben, amellyel a prózafordulat műveit illették. Az *Éleslövészet* és a *Galeri* szerint a történelem nem mesélhető el lineárisan, csak töredékesen, mozaikszerűen, egymásnak ellentmondó nézőpontokból lehet megközelíteni. Vagyis voltaképpen elbeszélhetetlennek tartja, fikcióként leplezi le. Grendel trilógiájának történelemszemlélete valószínűleg jelentősen hatott a magyar irodalomban a 90-es évek végén jelentkező áltörténelmi regényekre, Láng Zsolt, Márton László, Darvasi László, Háy János és mások regényeire.

Grendel Lajos a 90-es években több alkalommal is megírta a „rendszer váltás regényét”, fanyar iróniával, majd új trilógiával jelentkezett. A New Hont-trilógiává összeálló regények – *Tömegsír* (1999), *Nálunk, New Hontban* (2001), *Mátyás király New Hontban* (2005) – a kisember nézőpontján keresztül, az ironia nyelvi regiszterein keresztül mutatják be a dél-szlovákiai magyarok 1945 utáni megpróbáltatásait, az 1945 utáni reszlovakizációt, lakosságcserét, deportálást, az 1968-as orosz bevonulást, az 1989-es rendszer váltást, illetve a fiatal demokrácia ellentmondásait. Grendel ezekben a műveiben visszatér a realista próza mikszáthi hagyományához, a történetmeséléshez és az anekdotához.

Amíg Grendel Lajos szinte első műveivel a posztmodern kánon részévé vált, addig Tózsér Árpád folyamatos változtatások, önkorrekciók révén jutott el a posztmodern költészethez. Első verseire a jellegzetesen rímes-ütemhangsúlyos verselésű népiesség volt jellemző, ezekben a hagyományos szülőföld-tematika uralkodott. Ezt követte a 60-as években a Juhász Ferenc és Nagy László költészetére jellemző ún. népies szürrealizmus, amely merész képzettársítások és gazdag metaforikájú nyelv által jelent meg (*Mogorva csillag*, 1963). A Pilinszky János- és Nemes Nagy Ágnes-versekre jellemző tárgyias líra főként a 70-es évek Tózsér-költészetében mutatható ki (*Érintések*, 1972). A 80-as években

a közép-európaiság gondolata a mágikus realizmus és az avantgarde elemeivel is érintkezett – az ekkor megteremtett alteregó, hasonmás nem véletlenül kapta a Mittel Ármin nevet (*Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról*, 1989).

A 90-es évektől kezdődően Tózsér költészetét a posztmodern irodalomba sorolhatjuk. A stíluskeveredés, a világirodalmi hagyomány versbe építése (idézetek, antikizálás, klasszikus művek szereplőinek megjelenése verseiben, játék az identitással, műveltségélmény, ironia) rendkívül átgondolt versépítkezésre utalnak (Leviticus, 1997). Tózsér szinte minden verse a filozofikus, bölceleti lírába tartozik, amely a végső kérdéseket (születés, halál, sors) próbálja megfogalmazni.

A posztmodern irodalom terébe a 80-as és 90-es években további olyan alkotók érkeztek a szlovákiai magyar irodalomból, akiknek a pályakezdése erre az időszakra tehető. A már említett, önszerveződő Iródia-nemzedék egyik legjelentékenyebb alakja, Hizsniai Zoltán olyan nyelvcentrikus, gyakran ironikus-parodisztikus, néha nyelvjárási elemeket is versbe építő lírát hozott létre, amely sajátos szint képvisel a kortárs magyar költészetben. A hagyományt játékba vonó, erőteljes nyelviségű szövegek mellett főként Hizsniai Zoltán nevéhez kapcsolható az 1988-ban megteremtett fiktív szlovákiai magyar költő, Tsúszó Sándor alakjának és életművének a megalkotása. Tsúszó Sándor olyan kollektív álnév lett a kortárs magyar irodalomban, amelynek maszkjában több tucat költő és prózaíró is publikált szövegeket – többek között a szlovákiai Talamon Alfonz, Csehy Zoltán, Z. Németh István, a magyarországi Parti Nagy Lajos, a jugoszláviai Szombathy Bálint, a kárpátaljai Balla D. Károly. Ráadásul a fiktív költőről fiktív tanulmányok is készültek, amelyek egész irodalmi kapcsolathálót rajzoltak Tsúszó Sándor alakja köré, s fiktív köteteinek elemzését, életművének irodalomtörténeti elhelyezését is magukra vállalták.

A fiatalon, 1996-ban elhunyt Talamon Alfonz Samuel Borkopf álnéven közölt *Barátainak egy Trianon előtti kocsimából* (1998) című elbeszélésfüzére a grendeli próza recepciójához hasonló, jelentős kritikai visszhangot váltott ki. A multikulturális, magyar–német–zsidó kisváros, a Monarchia-beli Diószeg fiktív-ironikus anekdotáit, egy baráti társaság humoros, egyúttal nosztalgikus kalandjait a visszaemlékező Borkopf meséli el. Az oldalakon át indázó talamoni hosszúmondatok nyelvi teljesítménye szintén fontos szerepet játszott a mű pozitív visszhangjában.

A 90-es évektől kezdődően az említett négy szerző életműve összekapcsolódott azzal a kiadóval, amely fokozatosan a kortárs magyar szépirodalom egyik legjelentősebb alkotóműhelyévé vált. A Szigeti László által vezetett Kalligram egy mar-

ginális helyzetből, határon túli kiadóból fokozatosan a térség egyik legjelentősebb szellemi-kulturális centrumává vált. Olyan szellemi műhelyé, amely kihasználva a kultúráköziség állapotát, a kisebbségi lét alárendeltségi pozícióit centrális helyzetévé vált képes transzformálni. A kiadó által 1992-től megjelentetett Kalligram folyóirat is fokozatosan vált olyan fórummá, amely nyitottságával, a kulturális párbeszéd elősegítésével, illetve provokatív magatartásával, esztétikai radikalitásával szólította meg olvasóit. Mind a kiadó, mind a folyóirat alapvetően szól bele a magyar irodalom alakulástörténetébe, s a progresszív irodalmi, kulturális és politikai folyamatok generálójának szerepébe került. Tevékenységük által a határhelyzetek, határfeszültségek, kulturális különbözőségek vitaképes pozícióba kerültek, s az európai szellemiség, a tudás, a progresszivitás és az értékközponúság generálójává váltak.

Tózsér Árpád legtöbb kötete az elmúlt két évtizedben a Kalligram Kiadónál jelent meg, Grendel Lajos a lap első főszerkesztője volt, jelenleg a szerkesztőbizottság elnöke, s 1991-től minden kötete a kiadónál jelenik meg. Hizsnyai Zoltán 1995–2003 között a lap főszerkesztője volt, s kötetei által is Kalligram-szerzőnek tarthatjuk. De nemcsak a szlovákiai magyar irodalom legfontosabb szereplőinek a kötetei jelentek meg a kiadónál, hanem általában a kortárs magyar irodalom egyik legfontosabb kiadója is: többek között Kukorelly Endre, Borbély Szilárd, Németh Gábor, Schein Gábor, Lovas Ildikó, Lövétei László, Krusovszky Dénes, Csobánka Zsuzsa, illetve szlovák nyelven Esterházy Péter, Nádas Péter, Mészöly Miklós kötetei is a Kalligram kiadásában látnak napvilágot.

A kortárs fiatal szlovákiai magyar irodalom legfontosabb alkotói szintén a Kalligram környezetéből kerülnek ki, s eddigi köteteik a posztmodern irodalom kontextusában értelmezhetők. A költőként, műfordítóként és irodalomtudósként is jelentős Csehy Zoltán az antik hagyomány újraírásával, illetve az erotikus szövegek ironikus játékosságával jelent sajátos színt a kortárs irodalomban (*Hecatelegium*, 2006). *Hárman az ágyban* (2000) című műfordításkötete, amely ógörög és latin erotikus-obscén verseket tartalmaz, paradigmaváltásként is értelmezhető a kortárs magyar műfordítások között. Mizser Attila (*Hab nélkül*, 2000) és Vida Gergely (*Horror klasszikusok*, 2010) versei a posztmodern nyelvcentrikus, ironikus lírafelfogása, valamint mediális meghatározottsága felől értelmezhetők. Polgár Anikó *Régész nő körömcipőben* (2009) című kötetének versei különösen a szülés és a szoptatás élménye kapcsán szembesítenek a női sors és tapasztalat lehetőségeivel és kényszereivel. A szlovákiai magyar irodalom alkotásai épp-

úgy háromféle posztmodern stratégia mentén értelmezhetőek, mint a magyar, illetve a világ-irodalom: a metafizikus, klasszikus hagyományokat is őrző korai posztmodern Tózsér Árpád költészetében; a nyelvjátékos, töredékes, maszkok mentén artikulálódó areferenciális posztmodern Grendel Lajos *Áttételek* című regényében, Csehy Zoltán, Mizser Attila és Vida Gergely költészetében; a traumatikus tapasztalatokat megjelenítő, az alárendeltnek hangot adó antropológiai posztmodern stratégia Polgár Anikó költészetében érhető tetten.

Az írott irodalom mellett a testköltészet, a vizuális költészet, illetve a performance posztmodernizált változatai is jelen vannak a szlovákiai magyar irodalomban, főként Juhász R. József tevékenysége által. Valódi posztmodern gesztusként is értelmezhető legutóbbi, nagy mediális nyilvánosságot keltő akciója, amikor az áradó Dunába egy esernyőt a feje fölé tartva állt be. Az akció ugyanis a mémszerű elterjedés, a médiumok manipulációjának formáira, illetve az online közösség kommentjeire, reakcióira kíváncsi – vagyis az „értelmezés értelmezése” a célja. A Dunának szánt emberáldozat rituális újrajátvása, az örvénylő Dunának felajánlott test ebből a szempontból csak kiindulópontja a „kommentműalkotás”-nak, amely lényegéből adódóan lezárhatatlan.

Mint látható, az 1989 utáni politikai és kulturális fejlemények, illetve a „posztmodern állapot” olyan identitáslehetőségeket biztosít az ide sorolható irodalmi megszólalások számára, amelyek szétfeszítik egy zárt szlovákiai magyar irodalom képzetét.

Kántor János: A festő